

Ruzsa Imre

A jelentés értelme

Jelöllet és jelentés (Frege németül) c. tanulmányában (*Minden filozófia „nyelvkritika” II. Analitikus filozófia és fenomenológia*, szerk.: Neumer Katalin és Laki János, Budapest, Gondolat Kiadó, 2004., 36–53. o.) Farkas János László kritikai észrevételeket fűz *Gottlob Frege* magyar fordításban megjelent írásainak terminológiájához. Pontosabban: a fregei *Sinn-Bedeutung* kifejezés párnak a *jelentés-jelöllet* szópárral történő visszaadását teszi bírálat tárgyává.

Személyes érintettségemet megvilágítandó, el kell mondanom, hogy Frege munkáiból magyar nyelven 1980-ban jelent meg egy válogatás *Logika, Szemantika, Matematika* címmel (Gondolat Kiadó), a bírált terminusok először ebben a válogatásban láttak napvilágot. E kötetrel kapcsolatban minden felelősség engem terhel: kiadását én javasoltam, anyagát én válogattam, a szakkifejezéseket én alkottam, és én írtam a kommentárokat is. A fordítást Máté András (akkor még fiatal) kollégám végezte, ő egyszerűen elfogadta, tudomásul vette az én útmutatásaimat. Ezzel föltehetően tisztáztam, hogy kritika kizárólag engem illet. Az újabb Frege-kötet: *Logikai vizsgálódások* (Osiris, 2000) örökölte a felvetett problémát.

A fent említett kötetet a logika történetében korszaknyitó *Begriffsschrift (Fogalomírás)* megjelenésének centenáriumára (1979) szántuk (a kiadó csak egy évet késett), de fő célunk nem a tisztelgés volt, hanem a modern logikai kultúra magyar nyelvű terjesztése, s egyben az, hogy kiegészítő irodalmat nyújtsunk a bölcsészkarai logikaoktatáshoz. Általánosan is: arra törekedtünk, hogy minél szélesebb olvasóközönség számára tegyük hozzáférhetővé Fregét.

Ennek érdekében nem ragaszkodhattunk mindenütt betű szerint a Frege-szöveghez, bár a tartalom hű visszaadására természetesen törekedtünk. Így a *Fogalomírás* kétdimenziós formuláit fölcseréltük a napjainkban elterjedt lineáris írásmóddal. A szakkifejezések megválasztásában is ez vezérelt minket.

Kritikai írásában Farkas János László finom részletességgel kimutatja, hogy a *Sinn-Bedeutung* terminuspár – s főként a *Bedeutung* – miként illeszkedik Frege gondolatmenetébe, hogyan kapcsolódik a (német) szavak köznapi jelentéséhez, s előadja, hogy ezt a magyar fordításban is hűen követni lehetett volna (talán helyenként némi mesterkéltséggel). Mivel ez kétségtelenül hiányzik a magyar fordításból, a kritika e vonatkozásban megalapozottnak tűnik.

Lehetséges, hogy Frege számára kezdetben a *Bedeutung* többet jelentett, mint a pusztá jelöletet, a megkülönböztetni tervezett két szemantikai érték egyikét. De ez a megkülönböztetés a forrása Frege egyik legfontosabb felfedezésének, a *kétdimenziós szemantikának*, amely a logika 20. századi fejlődésére (s talán az elméleti nyelvészetére is) rendkívüli hatással volt. Helyesnek láttam ezzel összhangban interpretálni Fregét. Ő kezdetben individuumkifejezésekre (számnevekre, tulajdonnevekre, deskriptiókra) vezette be a *Sinn-Bedeutung* megkülönböztetést, de hamarosan áttért a

mondatokra is, ezek *Bedeutung*-jaként igazságértéküket fogadta el, analógiás alapon: helyettesíthetőség szempontjából a mondat igazságértéke úgy viselkedik, mint a név jelölete. (Kétséges, hogy Farkas János László megfontolásai, amelyek helytállóaknak tűnnek a nevekkel kapcsolatban, itt is értelmesek maradnának-e.) Később közel jutott ahhoz, hogy a predikátumok *Bedeutung*-jának igazságtartományukat tekintse (lényegében ezek az ő értékmenetei [*Wertverlauf*]). A problémát a kétféle szemantikai érték (bárhogyan nevezzük is őket) alkalmazásának minden grammatikai kategóriára történő kiterjesztése jelenti.

Rudolf Carnap e célra az *intenzió-ekstenzió* terminuspárt javasolta. (*Meaning and Necessity*, 1947, 1956, Chicago.) Az *intenzió* mint a fregei *Sinn* általánosítása megfelelőnek tűnik, de az *ekstenzió* mint a *Bedeutung* általánosítása bizzar eredményekhez vezet. Predikátumoknak persze lehet ekstenziójuk, nevezetesen az igazságtartományuk, de egy név vagy egy mondat. *terjedelméről* beszélni nem tűnik értelmesnek. Én a *faktuális érték* kifejezést vezettem be a *jelölet* általánosításaként. Így egy név faktuális értéke a jelölete, a mondaté az igazságértéke, a predikátumé az igazságtartománya (ha úgy tetszik, a terjedelme). (Lásd például Ruzsa Imre: *Klasszikus, modális és intenzionális logika*, 1984, 2.5.5. szakasz.)

A kétdimenziós szemantika jelentőségét nem csökkenti, hogy az ekstenzionális logika technikájában (a logikaoktatás törzsanyagában) csak a faktuális értékekre hivatkoznak (mert a tartalmas kifejtésnek túl kell lépnie a puszta technikán), és az sem, hogy további szemantikai értékek bevezetése is szóba jöhet (mert az is a kétdimenziós alapesetre támaszkodik).

Gottlob Fregét nem magasztalhatjuk eléggé a kétdimenziós szemantika fölfedezéséért. Ehhez viszonyítva nem lényeges, hogy a *Sinn* és a *Bedeutung* terminuspár mennyire frappánsan tudja kifejezni a szó értelmének (vagy jelentésének) és jelöletének (*das Bezeichnete*) különbségét. A magyar Frege-fordításban alkalmazott megoldás a tiszta, éles elkülönítést szolgálja, és ez pedagógiailag fontosabb, mint a betű szerinti hűség Frege egyénisége által is befolyásolt fejtegetéseihez.

Az, hogy az angol fordítók és interpretátorok hogyan birkóztak meg Frege nyelvezetével, nem tartozik ránk. (Emlékezetem szerint én akkoriban nem is ismertem az ő munkájukat – abban az időben nem volt könnyű külföldi irodalomhoz hozzáférni.) Megjegyzem azonban, hogy a téma kapcsán Quine-nal nem érdemes vitatkozni, hiszen számára a jelentések *entia non grata*.

Farkas János Lászlónak igaza van: lehetett volna Fregét úgy is fordítani, ahogyan ő gondolja. De az nem szolgálta volna kellően a logikai oktatás és ismeretterjesztés ügyét. Ezért maradok bűnőmben megátalkodva, bánkódás nélkül...

